

Anàlisi de processos de creació de l'estigma per part de dones penades consumidores de drogues al Centre Penitenciari Puig de les Basses

Analysis of stigma creation processes by female drug users at Puig de les Basses Prison

Ione Jordà i Costa

Paraules clau

consum, penitenciari/ària, entorn, autoconcepte, estigma

Keywords

consumption, prison, surroundings, self-concept, stigma

Resum

Espanya és un dels països d'Europa amb més dones entre la població penitenciària, també es tracta del país amb més dones consumidores de drogues en situació de compliment de condemna. La representació femenina amb aquestes característiques porta a plantejar un estudi on l'objectiu del qual és: analitzar la creació d'associacions personals —estigma i estereotips autoassociats— i l'autoconcepte en dones consumidores de drogues dins el sistema penitenciari català, concretament el Centre Penitenciari Puig de les Basses, situat a la ciutat de Figueres. Partint d'un enfocament qualitatiu es va recollir informació mitjançant sis entrevistes individuals a internes del Centre Penitenciari Puig de les Basses, aquestes entrevistes van ser gravades per assegurar una correcta transcripció i traspàs d'informació. Gràcies a aquest estudi qualitatiu es va poder veure que: la majoria de dones consumidores de drogues construeixen la seva identitat i autoconcepte d'acord amb les percepcions i idees que reben per part del seu entorn immediat així com de la societat que les rodeja, la majoria de dones en situacions de consum de drogues i compliment de condemna han sigut víctimes de violència sexual i que l'etiqueta que les acompanya socialment fora del centre penitenciari, també ho fa dins. L'estudi ha denotat, també, la necessitat de canvi i adaptació a la perspectiva de gènere en les intervencions professionals pel que fa a l'acció en serveis d'atenció a les drogodependències.

Abstract

Spain is one of the countries of Europe with the highest number of women in the prison population, and it is also the country with the most women who are drug users in a position of conviction. Female representation with these characteristics leads to a study in which the aim is to analyze personal associations —stigma and self-associated stereotypes— and self-concept in women drug users within the Catalan prison system, specifically the Puig de les Basses Penitentiary Center, located in the city of Figueres. Based on a qualitative approach, information was gathered through six individual internal interviews with inmates of Puig de les Basses Penitentiary Center, these interviews were recorded to ensure correct transcription and transfer of information. Thanks to this qualitative study, it was possible to see that: most consumer women build their identity and self-concept based on perceptions and ideas they receive from their immediate surroundings as well as from the society around them, the majority of women in situations of drug use and conviction have been victims of sexual violence, and, the label that accompanies them in society also follows them inside prison. The study has also noted the need for change and adaptation to gender perspective in professional interventions with regard to action in drug addiction care services.

El Departament de Justícia de Catalunya confirma que la població penitenciària s'eleva a un total de 7.670 interns repartits pels diferents centres catalans i que, d'aquest total, només 504 són dones —xifra que representa un 6'57 % del total— (Departament de Justícia, 2022). Aquestes dades no s'allunyen de les aportades, dos anys abans, pel Ministeri de l'Interior (2020) on el percentatge de dones recluses se situa en el 7'4 %, «xifres significativament altes si les comparem amb les de dones empresonades en països del nostre entorn» (Yagüe i Cabello, 2005, p. 30).

L'actual representació femenina en el sistema penitenciari porta a plantejar de quina manera és necessari, també en l'àmbit penitenciari, adoptar l'anomenada perspectiva de gènere. Aquesta podria definir-se com «un element constitutiu de les relacions socials basades en les diferències que distingeixen els sexes» (Scott, 1986, p.59), així com la idea que «el gènere és una forma primària de relacions significants de poder» (Scott, 1986, p.59).

Pel que fa al treball socioeducatiu dins els centres penitenciaris, Wright, Van Voorhis, Salisbury i Bauman (2012), descriuen com la diferència no es troba només en el gènere en si, sinó en com aquest es troba representat i treballat dins i fora d'aquestes institucions. D'acord un estudi del NIC (National Institute of Corrections), les diferències de gènere comporten diferències en les necessitats de les persones i, per tant, en el sistema d'intervenció que reben (Wright et al., 2012). Van Voorhis et al. (2008) confirma com, dins els centres penitenciaris estatunidencs es continua obviant la raó de gènere o que aquesta és tractada com quelcom restrictiu en les teràpies i intervencions, considera doncs que els factors de necessitat han d'utilitzar-se no com a eines de penalització sinó com eines d'identificació d'objectius per tal de desenvolupar plans de tractament i intervenció, per assegurar que les institucions penitenciaris compleixin amb la línia de reeducació i reinserció social (citada per Wright et al., 2012).

Catalunya, de la mateixa manera que ho fa la resta del territori Espanyol, planteja un model de presó basat en l'anomenat *gènere neutre*, on els mòduls, professionals de la intervenció, programes i recursos —entre altres— són iguals per tots/es els/les interns/es dels centres penitenciaris (Yagüe, 2007). Tot i aquest plantejament, es continuen trobant certes desigualtats

significatives: disseny dels programes i actuacions basat en perfils masculins, un sol mòdul de dones en presons mixtes i la consegüent atenció residual que es rep —pel que fa a adequació de programes, recursos i/o plans individualitzats de tractament, etc.— (Yagüe, 2007). Tots aquests punts, i també d'altres, porta al que Yagüe (2007), defineix com al: «desconeixement del seu perfil criminològic i social específic»(p.4). I, per tant, a una atenció professional amb mancances. L'absència d'aquesta perspectiva de gènere en els professionals que treballen amb dones, porta a limitar el coneixement i, també, a obviar estratègies que serien claus per l'èxit en la seva atenció (Sánchez et al., 2009 citada per Zamora, 2012).

S'entén que a aquesta necessitat vers la perspectiva de gènere, se li suma l'interès per part dels professionals de l'educació social, els quals no poden realitzar una feina efectiva si no tenen en compte la persona usuària també des de la seva pròpia visió.

Comptant no només amb el que necessita sinó amb allò que pensa, sent i opina (Lletjós, 2003). Dins aquesta necessitat s'hi veuria inclòs l'objecte d'estudi d'aquesta recerca: de quina manera es perceben a si mateixes.

Aquesta necessitat justifica donar importància a la doble estigmatització d'aquelles dones que no només són consumidores de drogues, sinó que també es troben en una situació de compliment de condemna. El consum de drogues s'associa a uns rols i estereotips de gènere concrets, fent que les dones consumidores de drogues siguin doblement rebutjades: per desmarcar-se dels rols femenins i per relacionar-se amb la il·legalitat (Romo, 2005). A aquesta primera idea basada en el consum de drogues cal afegir-hi la «concepció estereotipada de la dona empresonada com a persona conflictiva, histèrica i emocional» (Almeda, 2005, p. 102), descripció generalista i de caràcter negatiu que poc té a veure amb les realitats que aquestes dones poden descriure.

Partint de l'exposat, aquest estudi es marcava com a objectiu analitzar les associacions personals i, per tant, allò que les internes creuen que les defineix, en relació al consum de drogues. Per tal de saber de quina manera es defineixen tenint en compte l'historial de consum, el seu entorn i la situació d'empresonament; i si aquesta definició esdevé més negativa.

1. Mètode

1.1. Disseny

Es va portar a terme un estudi de caràcter qualitatiu fenomenològic fent ús d'un disseny de contingut temàtic a partir d'entrevistes semiestructurades. Aquest estil d'entrevistes va ser escollit per la necessitat d'entendre els pensaments, experiències i sentiments de les participants, així com de deixar llibertat d'expressió a aquestes. Tal com comenten Delgado i Gutiérrez (1995) l'objectiu és crear una relació dinàmica que ens permeti extreure informació sobre els temes que ens interessin però sense dirigir, de manera rígida, la interacció amb les participants. Així doncs i tal com defineix Flick (2015), les preguntes de la guia són una simple orientació que després podem adaptar a les persones entrevistades per tal de donar-los el seu espai i protagonisme, una qüestió relacionada amb la qualitat de l'entrevista. Tenint en compte aquesta idea i l'objectiu de la recerca, les categories de contingut temàtic que es van predefinir, van ser: el consum de drogues, l'estigma, l'autoestima, les relacions afectives i la maternitat. D'acord a aquestes, es va definir el següent guió:

1. En algun moment de la teva vida has sigut consumidora de drogues —obviament el tabac i el cafè—? I dins un centre penitenciari?
2. Actualment et trobes en una situació de consum actiu de drogues?
3. Creus que alguna vegada t'han jutjat pel fet de ser dona consumidora? Com ho has viscut dins el sistema penitenciari?
4. D'acord amb la teva experiència, alguna vegada t'has sentit inferior per estar en una situació de consum de drogues?
5. Sols sentir-te sola i/o incompresa? Estar entre dones —i/o persones en general— no consumidoras et fa sentir fora de lloc?
6. D'acord amb la teva experiència, alguna vegada has viscut o has sigut exposada a situacions de violència —sexual, de gènere, intrafamiliar,

etc.— pel fet de ser una dona consumidora de drogues?

7. Consideres que com a consumidora de drogues, estàs més exposada a patir situacions de violència que dones —i/o persones en general— que no ho són?
8. Consideres que com a dona consumidora, tens actituds més violentes que dones no consumidoras? Què t'ho fa pensar?
9. Si haguessis de definir les característiques d'una dona consumidora, com ho faries?
10. Tenint en compte el teu historial de consum, en algun moment i/o actualment t'haguessis definit d'aquesta manera?
11. Com et sents o senties quan et definien com a dona consumidora? Consideres que és una etiqueta que et defineixi?
12. Creus que les persones no consumidoras i que no es troben en situació de compliment de condemna poden entendre la situació per la qual estaves/estàs passant?
13. Creus que la situació de consum que vas viure o estàs vivent et fa més bona mare o menys bona mare?
14. Per què ho penses? Què et fa sentir?

Es va recollir la informació fins a la saturació de discurs, és a dir, una vegada realitzades algunes entrevistes i davant la no aportació de nova informació per part de noves participants, es va decidir aturar el procés d'entrevistes (Blasco i Otero, 2008).

Mitjançant aquesta tècnica es va poder comprovar que els temes rellevants per les participants i, per tant, les categories establertes, eren majoritàriament els mateixos i des de la mateixa visió.

Tenint en compte que la finalitat de la investigació era analitzar les associacions personals pel que fa al consum de drogues creades per dones dins el sistema penitenciari, es va considerar que l'ús de les entrevistes semiestructurades d'anàlisi segons categories de contingut temàtic seria el més adequat. Les preguntes, de la mateixa manera que les categories, van ser establertes amb anterioritat però amb projecció d'adaptació segons les necessitats de les entrevistades i el context en el qual es desenvolupessin les entrevistes. Aquestes van ser pensades per tal d'oferir un entorn d'intimitat i confidencialitat, així com d'expressió oberta, a les entrevistades.

1.2. Participants

En el projecte van participar sis internes del Centre Penitenciari Puig de les Basses. El procés de selecció va realitzar-se conjuntament amb l'equip de tractament, especialment les educadores socials, del mòdul de dones del Centre Penitenciari Puig de les Basses. Es va proposar una llista de deu dones entre les 36 internes que constaven en el mòdul 8 en el moment de la investigació. Es va portar a terme una primera entrevista de contacte i explicació de la recerca i, finalment, sis de les deu dones es van considerar adequades al perfil plantejat.

De les sis participants, dues van admetre ser consumidores actives de drogues en el moment de l'entrevista, mentre que quatre van admetre haver-ho sigut durant alguna part de la seva estada al Centre Penitenciari en qüestió i/o en altres institucions penitenciàries. Totes elles havien estat consumidores de drogues fora de les institucions penitenciàries.

La mitjana d'edat era de 46 anys, amb un rang comprès entre els 37 i els 54 anys. Per tal de poder analitzar correctament una de les categories d'anàlisi establertes, cal tenir en compte que totes les dones entrevistades eren mares.

A continuació s'adjunta una graella amb informació rellevant per a la recerca i a la qual es va poder accedir durant la investigació (Taula 1).

1.3. Procediment

Aquesta investigació va ser aprovada per l'Àrea de Planificació i Projectes Estratègics de la Generalitat de Catalunya el 22 de febrer del 2022. Una vegada autoritzada la recerca, es va presentar el projecte a la direcció del Centre Penitenciari Puig de les Basses.

Per tal de desenvolupar el projecte es va decidir presentar-lo a les internes del Mòdul 8 de dones del Centre Penitenciari Puig de les Basses una setmana abans del dia que es van portar a terme les entrevistes. En aquesta primera sessió es van resoldre dubtes sobre l'objecte d'investigació, les motivacions per aquesta, l'impacte de la implicació de les internes així com de la necessitat de l'anonimat i confidencialitat, aspectes ja considerats per l'estudi.

Una vegada fet el primer contacte amb les participants, es van fer les entrevistes. Aquestes van tenir lloc al Centre Penitenciari Puig de les Basses entre els dies 21 d'abril del 2022 i 28 d'abril del 2022, concretament en un despatx d'entrevistes del Mòdul 8 de dones.

Aquestes van ser enregistrades en format d'àudio i es van desenvolupar de manera individual. Les entrevistes es van portar a terme en català i castellà, per tal d'assegurar la comoditat i naturalitat de les entrevistades, la transcripció va respectar les diferents llengües per tal de respectar les aportacions de les entrevistades en la seva totalitat.

La durada de les entrevistes va ser d'entre 12 minuts 53 segons i 53 minuts 38 segons, situant la durada mitjana d'aquestes als 27 minuts i 10 segons.

Taula 1

Interna	Edat	Consum	Consum al CPPB	Substància/es majoritàries de consum
Interna 1	51 anys	No actiu	No n'ha tingut	Alcohol
Interna 2	37 anys	No actiu	No n'ha tingut	Cocaïna i heroïna
Interna 3	39 anys	No actiu	N'ha tingut	Heroïna
Interna 4	46 anys	No actiu	No n'ha tingut	Alcohol i cocaïna
Interna 5	54 anys	No actiu	N'ha tingut	Alcohol i cocaïna
Interna 6	51 anys	No actiu	No n'ha tingut	Alcohol, cocaïna i heroïna

Durant les entrevistes es va haver de reconduir a les participants en diverses ocasions a causa de les dificultats per entendre algunes de les preguntes plantejades, al fet de no acotar la resposta a les preguntes presentades i per alteracions externes a la investigació i que es donaven dins el centre penitenciari. Al temps exposat, se li han restat aquestes interrupcions.

Al llarg de l'estudi, en concret en l'apartat dels resultats, s'han inclòs cites textuales per tal d'ajudar a argumentar els resultats obtinguts. Aquest informe ha seguit el model proposat per Calvo et al. (2021).

Es considera rellevant, tenir en compte que, amb anterioritat a la realització de les entrevistes, les participants van ser informades de l'objectiu de l'estudi, el seu caràcter voluntari i assegurant que no rebrien cap classe de retribució econòmica per la seva participació. Totes les participants van rebre per escrit la informació i van firmar un acte de consentiment informat, on es prestaven a que la informació i experiències aportades fossin utilitzades per a la recerca —sempre de manera anonimitzada—. Se'n van firmar dues còpies, una per la interna i una per la referent de la recerca.

1.4. Anàlisi

Tal com ja s'ha justificat en un inici, es va portar a terme una anàlisi de contingut temàtic a partir de l'estudi de caràcter qualitatiu. Aquest tipus d'anàlisi es basa en entendre la realitat diària de les persones, l'experiència quotidiana, per tal d'aconseguir una comprensió del fenomen en qüestió (McLead, 2001 citat per Braun i Clarke, 2006, p. 8). Gràcies a aquest estil d'anàlisi es van poder identificar diferents respostes per les diverses categories plantejades, així com va permetre trobar relació entre algunes d'elles. La informació va ser extreta de les entrevistes i codificada segons les categories temàtiques finalment plantejades. Cinc de les sis categories d'anàlisi van ser prèviament escollides, ajudant a definir les preguntes per l'entrevista. Una vegada analitzades les dades es va decidir incloure una sisena categoria, la violència. Així doncs les categories a analitzar van ser, finalment: consum de drogues, estigma, autoestima, relacions afectives, maternitat i violència.

2. Resultats

A continuació s'organitzaran els resultats obtinguts mitjançant les entrevistes a les internes del Centre Penitenciari Puig de les Basses. S'ha considerat rellevant dividir aquests segons les categories d'anàlisi establertes.

2.1. Consum de drogues

Totes les participants de l'estudi, en algun moment de la seva vida no penitenciària i penitenciària, havien estat consumidores de drogues. D'entre elles només dues refereixen haver consumit drogues en el termini de l'últim mig any anterior a les entrevistes i només una haver-ho fet durant els permisos donats en el CPPB.

El consum de drogues que se'ns ha sigut relat ha estat basat en el consum de: cocaïna, heroïna, alcohol, marihuana i haixix.

Quatre de les sis les participants coincideixen en el fet que l'entrada al centre penitenciari les ha ajudat a aconseguir l'abstinència, així com l'atenció dels professionals del centre.

Estoy muy agradecida de haber entrado, en ese sentido me alegro de lo que me ha tocado. (Interna 1, dona, 51 anys)

Totes les participants coincideixen en definir les persones del seu entorn com a consumidores de drogues, fet que els dificultava allunyar-se del consum de drogues; tanmateix, totes elles asseguren haver-se sentit segures —en algun moment— fent ús del consum.

Entrevistadora: Si haguessis de definir les característiques d'una dona consumidora de drogues, com ho faries?

Participant: Como una persona que necesita ayuda, no sabe por dónde salir y a lo mejor en su casa tienen suficientes cosas y problemas y se ve

superada, se ve segura consumiéndolo. En mi caso ha sido eso, me he sentido segura tomándome la heroína. (Interna 2, dona, 37 anys)

2.2. Estigma

La majoria de les participants coincideixen a dir que el seu entorn no les considerava persones normals o de bé, tant és així que descriuen haver estat apartades, per part de les amistats i família fins i tot d'aquells actes més quotidians com compartir espais o anar a fer un cafè. Dins les institucions penitenciàries coincideixen en el fet que, encara que hi ha moltes més persones consumidores de drogues i que els professionals estan acostumats a veure i parlar sobre el consum, encara reben alguns comentaris de les seves companyes.

Aquí dentro (...) por aquellas chicas que no consumen o que no les viene de hacerte algún que otro comentario, ¿sabes? Cosas como 'vete, vete, corre, que ya te dan la medicación'. (Interna 2, dona, 37 anys)

Ser consumidora y estar en prisión, es estar doblemente penada. Es como estar en dos prisiones distintas a la vez. (Interna 3, dona, 39 anys)

Pel que fa a la idea de dona consumidora de drogues i l'estigma que li és associat, les participants van definir-la com una dona sovint més vulnerable que, acompanyada de males companyies, no és responsable ni conscient dels seus propis actes i que, per tant, pot actuar de forma més desesperada i violenta. Algunes altres idees que van aportar van ser: la dona consumidora de drogues com a persona que està malalta i és dèbil i que, com a resultat, ha tocat fons i necessita ajuda per trobar una sortida a la situació.

Entrevistadora: Què vols dir amb 'que es deixa'?

Participant: Yo ya ni me duchaba, dejas de arreglar la ropa, dejas el aseo, te empiezan a salir marcas en

la piel o reacciones extrañas. (...) Dejas de darle valor a tu propio cuerpo, incluso a tu propia vida. Es una mujer triste y que no es dueña de su vida. (Interna 6, dona, 51 anys)

Les participants van reiterar, en el seu conjunt, que encara que elles no es veien així en moltes ocasions, com que el seu entorn si les percebia d'aquesta manera, elles acabaven creient que aquesta és l'etiqueta que els hi tocava adoptar.

No sé si es lo que me corresponde, esta etiqueta, yo no lo sé, eso supongo que lo juzgan los demás. (Interna 4, dona, 46 anys)

2.3. Autoestima

Pel que fa al concepte d'autoestima, totes les participants donen importància a com han rebut els comentaris d'altres persones durant els seus moments de consum actiu de drogues, moltes d'elles parteixen de les idees preestablertes de l'entorn per definir-se a si mateixes així com per valorar en quin grau poden estimar-se a si mateixes.

Todos tenemos cosas buenas y malas, ese aspecto de mi era malo para los demás, (...) al final llegas a pensar: yo así no me quiero ver. Pero ni así ni de ninguna otra manera, porque no tienes fuerzas para cambiarlo. (Interna 3, dona, 39 anys)

Cinc de les sis entrevistades refereixen haver sentit, en algun moment, vergonya de ser qui eren. Tant és així, que algunes d'elles parlen sobre no voler mostrar-se com són ni en entorns de consum de drogues ni en entorns de no consum, aïllant-se completament. Defineixen aquesta sensació com una mena d'impotència per no saber trobar sortides, que porta a sentir-se pitjor —a l'apart que poc estimada— fet que les reconduïx al consum de drogues.

Dues de les entrevistades van admetre haver passat per un intent de suïcidi davant el que per elles era una situació insostenible, en sentir-se soles, vulnerables i incapaces d'assumir la vida que se'ls presentava.

2.4. Violència

En referència a la violència que han pogut viure al llarg de la seva vida, es considera rellevant apuntar que cinc de les sis entrevistades ha patit violència de gènere amb alguna de les seves parelles i que, dues d'elles, han admès haver sigut víctimes de violència sexual. Cal apuntar, també, que una de les participants havia treballat en el món de la prostitució i que dues més s'ho havien plantejat en algun moment.

Totes elles coincideixen en la idea que: les dones consumidores de drogues, pel fet de moure's en entorns més perillosos i pel fet de ser dones, es troben més exposades a patir violència en molts àmbits diferents, des de la parella, fins a la família o fins i tot per part de desconeguts. Consideren que quan a una persona li fa falta una substància de la qual depèn, aquesta persona estarà disposada a fer qualsevol cosa per aconseguir-la, i, a vegades, això pot portar a situacions violentes.

Yo he estado en la prostitución, he sido una chica de carretera. Yo estaba de mono, pensando que no valía nada... Estando tan mal, coges lo que te den. He llegado a hacer cosas por 20€ que nunca hubiera creído que haría. (...) Entre tres hombres me metieron una paliza, me violaron y me dejaron en la carretera. (...) Quise suicidarme después de aquello. (Interna 1, dona, 51 anys)

Tanmateix, totes les dones van reiterar que el propi consum de drogues les feia estar més alterades i més disposades a respondre de manera agressiva i/o violenta en situacions aparentment normals.

2.5. Relacions afectives

Es contemplen, com a relacions afectives, totes aquelles que siguin d'importància per a la persona entrevistada, ja siguin relacions de parella, familiars i/o d'amistat.

Alguns punts en comú entre les entrevistades són que totes elles descriuen com les seves relacions familiars i d'amistat es van trencar a causa del seu consum de drogues i que va ser la parella —en la majoria dels casos— qui les va iniciar al consum i/o el va reforçar. Dues de les entrevistades asseguren que, durant l'època de consum actiu de drogues, la seva relació amb la família era nul·la, fet que en algunes ocasions s'ha mantingut una vegada van entrar al centre i estant en deshabitació i/o manteniment de l'abstinència.

Admeten, però, que els hagués estat molt més senzill començar el procés de deshabitació si haguessin pogut comptar amb el suport del seu entorn.

Pel que fa a la parella, comenten que en general aquesta era qui més sentien que les jutjava, no pel fet de consumir sinó per voler deixar de fer-ho. Refereixen, també, que en moltes ocasions les seves parelles —homes— no rebien les mateixes crítiques que elles i que, en cas de rebre-les, o semblava no afectar-los o responien de forma agressiva.

Él pasaba de todo, le era igual lo que dijeran. Total, iba siempre con una pistola y si te atrevías a decir algo fuera de lugar... Además de eso, a los hombres quizá no se les cuestiona tanto el tema de drogarse, eso ya en general con todos los hombres que he llegado a conocer. (Interna 5, dona, 54 anys)

A él le era igual porque no quería cambiar, los comentarios no le importaban y como tampoco se atrevían a decirle yanqui o así, pues menos. Creo que para los chicos es como más normal tomar drogas, igual que cuando son alcohólicos. Es más fácil criticar a una mujer. (Interna 1, dona, 51 anys)

2.6. Maternitat

En referència a la maternitat, cal tenir en compte que totes les internes que van ser entrevistades eren mares. D'entre elles, la meitat es considerava mala mare, mentre que l'altra meitat relatava que els seus errors no les fan males mares, però que el sistema —fent referència a l'Equip d'Atenció a la Infància i Adolescència— les ha etiquetat així per no complir amb el cànon. A totes les entrevistades se'ls havien retirat els seus fills en algun punt, el seu discurs denotava enuig contra les institucions que procuren per la protecció a la infància.

El primer grup relata que no saben com fer de mares, i menys de bona mare. No es veien capaces de complir amb el paper que se'ls estava donant. Una d'elles explica que la seva addicció va repercutir directament en els seus fills i que aquesta els hi va treure una part de la seva vida que no podran recuperar.

Sí, fui muy mala madre. Se llevaron a un hijo mío. Eso te queda para el resto de tu vida, en tu cabeza. (...) En ese momento no era una buena opción ser madre, entiendo que me lo quitaran, pero me va a doler siempre. (Interna 1, dona, 51 anys)

El segon grup considerava que la retirada dels seus fills es va fer sota premisses que elles no comparteixen. Assenyalen que mai els hi havia faltat res als/a les seus/seves fills/es i que en cas de no tenir prou per elles i pels/per les menors, primer era per ells i, si en sobrava, per elles.

Tres de les sis dones relaten que la culpa de la retirada va ser de les seves parelles i/o de situacions alienes a elles.

Totes les dones van reiterar, en el seu conjunt, que havien rebut comentaris dirigits a elles pel que fa a ser males mares. La majoria d'aquests comentaris eren per part dels cercles més propers com la família o les amistats no consumidores de drogues.

Dues de les entrevistades assenyalaven una diferència entre aquella mare que no sap fer-ho millor —i que per elles no es consideraria mala mare— i aquella que pega als seus fills intencionadament —la qual si seria considerada com a mala mare—.

3. Discussió

Aquesta és la primera investigació de la qual es té constància que analitza no només les conseqüències del consum de drogues i la presonització en les dones pel que fa a la seva vida laboral, social, acadèmica i familiar, —per anomenar alguns àmbits—, sinó que parteix de la base de què el consum de drogues actua com a eix vertebrador de la percepció que tenen d'elles mateixes; convertint aquesta visió en quelcom clau per a la intervenció socioeducativa en els centres penitenciaris.

Els resultats obtinguts demostren que, en el moment de la investigació, les internes del Centre Penitenciari Puig de les Basses donaven molta importància als temes que s'havien definit com a categories d'anàlisi. Entenent-ne, algunes d'elles, com quelcom que ha marcat el seu procés vital, com és el consum de drogues, la violència o la maternitat, així com quelcom que hauran de treballar i reforçar sempre com és l'autoestima.

Pel que fa a un dels resultats generals de l'estudi, es va poder veure com un dels eixos de canvi en les vides de les internes havia estat l'última entrada a presó. Totes elles es mostraven positives amb el procés, tot i considerar-lo injust.

La primera categoria d'anàlisi engloba el consum de drogues i la seva influència en la visió de les internes sobre si mateixes, així com la importància d'aquest consum en el seu dia a dia.

Per una banda, el fet que totes les entrevistades hagin trobat, en el consum de drogues, un espai on refugiar-se i sentir-se segures i capaces, porta a reflexionar sobre quin tipus de serveis i recursos s'ofereixen a la ciutadania per poder pal·liar amb les necessitats i/o dificultats de la població. Una de les dificultats existents pel que fa el tractament i la intervenció en dones drogodependents és la dificultat per aportar la perspectiva de gènere als serveis i plans de prevenció o intervenció, tanmateix cal tenir en compte que la dona no solament s'afronta a l'addicció sinó a un teixit d'estereotips i a una visió social sovint parcial (Pantoja, 2007 citat per Duque, 2020).

Cal tenir en compte, també, que l'atenció a la dona en serveis d'assistència a les drogodependències es

dificulta perquè aquests serveis manquen de models d'intervenció diferenciats per gènere, compten amb poca sensibilització i/o coneixements pel que fa al consum de drogues per part de les dones i/o no tenen en compte altres responsabilitats que sovint assumeix la dona com seria la cura dels fills (Duque, 2020).

Per altra banda, que totes les internes entrevistades coincideixin en definir el seu entorn com a consumidor, denota una falta de suport en els cercles propers a elles. Aquestes dades indiquen que, encara que la responsabilitat pel que fa al consum de drogues estigui lligada a l'individu, la manca de referents positius porta a una major dificultat per a l'autoregulació i, conseqüentment, impedeix a les consumidores de drogues poder allunyar-se del consum i l'entorn consumidor.

La segona categoria és l'estigma, aquest s'usa com atribut per descriure quelcom diferent que una vegada és identificat per la societat, es cataloga com a negatiu (Yang et al. 2007). Es proposa l'estigma com essència d'una identitat social devaluada i que, per tant, no es troba en l'individu en si, sinó que aquest és identificat i reconegut pel seu entorn, el qual defineix l'atribut en si com quelcom que devalua la persona (Crocker et al., 1998 citat per Yang et al., 2007).

En aquest estudi s'ha pogut veure com aquest concepte no només es desenvolupa fora de les institucions penitenciàries, sinó que també té espai dins d'elles. La percepció que es té d'una dona consumidora de drogues és, a grans trets, la d'una persona que no es cuida i que pot arribar a ser més violenta que la resta. Aquestes dades, obtingudes a partir de les pròpies participants, denoten la necessitat de treballar no només vers les consumidores, sinó també amb l'entorn.

Les definicions que acaben sent adoptades per les consumidores de drogues no són més que prospectes del que han sentit i entès que les definia, encara que aquesta no fos la realitat. En el seu propi discurs, consideren que ser consumidora dins de presó és estar doblement penada, ja que el càstig no solament s'exerceix contra la seva vida criminològica, sinó també sobre la seva trajectòria de consum de drogues. Ambdues etiquetes sovint són emprades en relació i/o indistingiblement, fet que porta no només a l'entorn i als professionals, sinó també a les mateixes internes, a

entendre que aquestes són necessàriament categories que les defineixen.

Molt lligat al concepte de l'estigma trobem l'autoestima, aquesta és considerada com el «concepte que tenim de la nostra valia personal, (...) involucra sentiments, pensaments, actituds i experiències sobre nosaltres mateixos que hem recollit en el trajecte de la nostra vida» (Mejía et al., 2011, p. 1). Aquestes dues categories —estigma i autoestima— ajuden a definir de quina manera es perceben a elles mateixes i de quina manera reben els estímuls de l'entorn —pel que fa a la situació de consum de drogues i empresonament—.

Tal com s'ha pogut comprovar en l'apartat 2 de la discussió, les dones acostumen a assumir un paper encara que aquest no els hi pertoqui, únicament per la influència que aquest té amb el seu tracte amb la resta de persones. La percepció que tenen de si mateixes està directament interpel·lada per les opinions de l'entorn, fet que les porta a sentir vergonya de ser qui són així com de demanar ajuda —en cas de voler-la—. Aquestes dades indiquen que les participants no només són conscients de la seva problemàtica pel que fa al consum de drogues, sinó que també ho són —en menor o major mesura— en referència a com el consum s'ha posicionat com a eix vertebrador de les seves experiències vitals i relacions personals.

Tanmateix, la percepció negativa que tenen d'elles mateixes indica la necessitat d'aprovació i reconeixement de l'entorn, així com dona força a la ignomínia de la qual volen desmarcar-se.

Les dades aportades per la investigació indiquen que les dones consumidores de drogues no només poden estar més exposades a la violència per part del seu entorn immediat, sinó que aquesta pot ser present en tots els àmbits de quotidianitat de la persona.

Pel que fa a la violència de gènere, violència de la qual parlen la majoria de les entrevistades, cal tenir en compte que de les sis entrevistades, cinc n'havien sigut víctimes, fet que representa el 83,3 %. Es pot observar que a mesura que l'eix d'exclusió social pren importància, el percentatge de dones que pateixen violència de gènere s'eleva, així doncs un 15,5 % de les dones en situació d'exclusió social pateixen violència de gènere o hi estan exposades (Damonti, 2017, p. 170). Si es comparen aquestes dades amb

les aportades pel Ministeri d'Igualtat (2021) es pot comprovar com en tot l'Estat Espanyol es van rebre 162.848 denúncies per violència de gènere, denúncies que representen a un total del 0,67 % de les dones residents al territori, percentatge clarament diferenciat de l'aportat en relació les dones en situació d'exclusió.

Així doncs, aquestes dades denoten una relació molt clara entre la violència i les diferents situacions d'exclusió social a les quals estan exposades les dones participants de l'estudi. És evident que l'eix d'exclusió determina una major possibilitat pel que fa a patir algun tipus de violència. Cal destacar que, encara que les dades aportades pel Ministeri d'Igualtat són, en si soles, esfereïdores, la gran majoria de les dones víctimes de violència es trobaran en situacions d'exclusió.

Tanmateix, cal apuntar que no és només l'entorn social i de consum de drogues el que determinarà la violència que puguin patir, sinó que aquesta ve determinada, també, per la resta d'eixos d'exclusió — la pobresa, la falta de formació acadèmica o la falta de contractes laborals, entre altres-, aspectes que poden acabar definint quina repercussió tindrà la violència en les seves vides.

Es considera rellevant destacar, també, el concepte de relacions afectives, és a dir, aquelles relacions que es desenvolupen entre dos —o més— persones i que té com a objectiu formar vincles emocionals, es considera quelcom necessari pel correcte desenvolupament individual de totes les persones (Melero, 2008).

Les dades recollides en aquesta investigació denoten que les dones consumidores de drogues són molt propenses a perdre i/o trencar les relacions i/o vincles familiars, d'amistat i/o parella. En molts casos aquest trencament és causat per la poca capacitat, per part de l'entorn, d'entendre la situació que viuen les entrevistades així com per la influència de l'estigma i estereotips existents vers el col·lectiu de persones consumidores de drogues. Actualment encara es parla sobre les persones drogodependents des d'una mirada negativa i «caracteritzada per una atributs pejoratiu que coexisteixen en l'imaginari social i, en conseqüència, legitimen la seva exclusió social» (Marco et al., 2017, p. 426).

Sense aquest suport familiar i/o de l'entorn, és molt complicat que les dones en situació de consum de drogues trobin la manera de superar l'addicció.

Per últim, se situa la maternitat com a categoria d'anàlisi en aquest estudi perquè s'entén que la percepció que les dones penades poden tenir de si mateixes pel que fa a la seva situació d'abús de substàncies i a la situació de compliment de condemna afecta, directament, amb la seva percepció de la maternitat, del ser bona o mala mare. És significatiu, a causa del caràcter crític de l'estudi, recalcar la definició del fenomen de mala mare com «aquelles dones que no compleixen amb les expectatives ideals d'aquest paper social i que són estigmatitzades, assenyalades, penalitzades o diagnosticades» (Palomar, 2004, p. 17).

Les dades aportades per l'estudi demostren que tant aquelles internes que es consideren bones mares com aquelles que no, havien estat definides, en algun moment, com a males mares, per part del seu entorn. Tanmateix, i tenint en compte el recull d'informació, les dades indiquen que les dones consumidores de drogues tenen més possibilitats de viure una retirada dels fills que aquelles persones no consumidores (Márquez i Lorenzo, 2016), ja que existeix una desatenció —que pot ser intencionada o involuntària— que, emparada en el marc de la protecció a la infància, es defineix com quelcom negligent.

Seria necessari, i es defineix com una possibilitat d'estudi, inserir en la maternitat des del consum de drogues i el compliment de condemna com a eix important d'acció per part dels professionals dels centres penitenciaris. Malgrat que aquest estudi no hagi pogut donar-li la importància i/o el lloc que potser li seria necessari.

Aquest estudi, com molts d'altres, no està exempt de limitacions. La mida de la mostra és menor al necessari perquè aquest estudi pugui ser representatiu de les realitats de les dones penades consumidores de drogues. Cal tenir en compte, també, que aquest estudi es va portar a terme en un centre penitenciari concret i que compta amb un context d'intervenció i amb un perfil de dones internes també específic a les seves limitacions.

És necessari destacar un aspecte al qual les entrevistades van donar importància, però que, a causa de la falta d'informació sobre les circumstàncies dels fets així com a la inadequació del tema a l'estudi concret que s'havia establert, la investigació va decidir no donar èmfasi a les dades aportades sobre el sistema de protecció a la infància, ni tampoc pel que fa a les retirades dels infants per part d'aquest. Es consideraria rellevant un estudi centrat en aquest aspecte específic que condiciona el perfil de dona privada de llibertat.

Així doncs, l'exposat al llarg de l'article permet arribar a les següents conclusions:

1. La dona consumidora de drogues construeix la seva identitat al voltant de les idees estereotipades del seu entorn, sense diferir allò que realment és amb allò que la resta creu que és. Sovint aquesta percepció les porta a intentar desmarcar-se del model de dona consumidora, encara que l'etiqueta social ja se'ls hi hagi atorgat.
2. Sovint, la dona consumidora de drogues no té els recursos o estratègies suficients per poder afrontar les situacions que se li presenten, així que recorre al consum per a desmarcar-se de les problemàtiques.
3. Ser consumidora de drogues en una institució penitenciària suposa per a elles un replantejament de la seva autopercepció/autoconcepte no només com a dones consumidores de drogues sinó com a agents actius a la societat. Provocant el que elles denominen com un doble empresonament.
4. La maternitat actua com a eix vertebrador de la percepció que tenen de si mateixes moltes de les dones consumidores de drogues. Aquelles que es perceben com a bones mares, tenen una visió més positiva del consum que aquelles que es perceben com a males mares.

Finalment, es considera rellevant tenir en compte diferents consideracions per a l'exercici professional d'aquelles figures presents en la intervenció socioeducativa.

- Estudiar les necessitats de les dones a les quals s'atén. Cal donar èmfasi a les dones presents en els serveis i institucions, no només a aquell model de dona que sovint hi trobem sinó a les que realment s'atenen.
- Adaptar la intervenció socioeducativa a les característiques específiques de les dones, més concretament a aquelles amb les quals s'intervé, tenint en compte l'àmbit d'intervenció i l'objectiu d'aquesta.
- Portar a terme avaluacions internes periòdiques per tal de revisar es models d'intervenció i poder modificar-los segons les necessitats detectades, així com adequar-los a nous models d'intervenció amb perspectiva de gènere.
- Divulgar els serveis d'atenció a les drogodependències i oferint més espais mixtos i/o només femenins, fent-los de més fàcil accés i no tant masculinitzats.

3.1. Aspectes ètics

Amb anterioritat a la realització de les entrevistes, les participants van ser informades de l'objectiu de l'estudi, el seu caràcter voluntari —i anònim— i assegurant que no rebrien cap classe de retribució econòmica per la seva participació. Totes les participants van rebre per escrit la informació i van firmar un acte de consentiment informat.

3.2. conflicte d'interessos

Els autors signants declaren l'absència de qualsevol tipus de conflicte d'interessos.

3.3. Finançament

Cap.

3.4. Reconeixements

A les internes del mòdul 8 de dones del Centre Penitenciari Puig de les Basses que van voler participar en aquesta investigació. A l'equip de professionals, en especial atenció a les educadores socials del mòdul, Rosa i Yolanda, que van actuar com a pont facilitador per a portar a terme les entrevistes. I a l'Àrea de Planificació i Projectes Estratègics del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya per acceptar aquesta investigació.

Bibliografia

- Almeda, E. (2005). Pasado y presente en las cárceles femeninas de España. *Sociológica, Revista del pensamiento social*, 6, 75-106.
- Blasco, T. i Otero, L. (2008). Técnicas cualitativas para la recogida de datos en investigación cualitativa: La entrevista (II). *NURE investigación: Revista Científica de enfermería*, (34), 7.
- Calvo, F., Carbonell, X., Rived, M. i Giralt, C. (2021). Cuando las personas que consumen drogas inyectadas tienen la palabra: Análisis cualitativo de contenido temático sobre la percepción de uso de una aplicación móvil para los programas de intercambio de jeringas. *Adicciones*, 33(3), 217-233.
- Damonti, P. (2017). *Violencia de género en la pareja y exclusión social. Los efectos de la intersección entre diferentes estructuras de desigualdad*. [Tesi doctoral, Universitat Pública de Navarra].
- Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya (2022). *Descriptors estadístics serveis penitenciaris*. 16 febrer 2022, http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/6_pob.html
- Duque, M.C. (2020). *Intervención social con las mujeres drogodependientes*. [Trebball de Fi de Grau, Universidad de las Palmas de Gran Canaria].
- Lletjós, E. (2003). El aspecto relacional del trabajo del educador social. *Educación social: revista de intervención socioeducativa*, 25, 49-70.
- Marco, A., Segovia-Minguet, O., Calvo, F. i Carbonell, X. (2021). El estereotipo de «heroinómano» como chivo expiatorio del consumo de drogas normalizado: estigma y personas con drogodependencias. *RES, Revista de Educación Social*, 32, 424-446.
- Márquez, L. i Lorenzo, A. (2016). Dificultades en la atención a mujeres con hijos y trastorno de adicción, desde una perspectiva de género. Dins C. Domingo; R. Esther; Caparrós, N. & Gimeno, C. (Ed.) *Respuestas transdisciplinarias en una sociedad global. Aportaciones desde el Trabajo Social*. Universidad de La Rioja.
- Mejía, A., Pastrana, J. i Mejía, J. (2011). XII Congreso Internacional de Teoría de la Educación. *La autoestima, factor fundamental para el desarrollo de la autonomía personal y profesional*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Melero, R. (2008). La relación de pareja. Apego, dinámicas de interacción y actitudes amorosas: consecuencias sobre la calidad de la relación. [Tesi doctoral, Universitat de València].
- Ministerio de Igualdad (2022, abril 20). *Portal Estadístico. Delegación del Gobierno contra la violencia de Género*. Secretaria de estado de igualdad y contra la violencia de género. <http://estadisticasviolenciagenero.igualdad.mpr.gob.es/>
- Ministerio del Interior (2021). Anuario estadístico del Ministerio del Interior 2020.
- Palomar, C. (2004). «Malas madres»: la construcción social de la maternidad. *Debate feminista*, 30, 12-34. <https://doi.org/https://doi.org/10.22201/cieg.2594066xe.2004.30.1046>
- Romo, E. (2005). Género y uso de drogas: la invisibilidad de las mujeres. *Monografías humanitas*, 5, 63-83.
- Scott, J. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91 (5), 1053-1075. <https://doi.org/10.2307/1864376>
- Yagüe, C. (2007). Mujeres en prisión. Intervención basada en sus características, necesidades y

- demandas. *Revista española de investigación criminológica*, 5, 1-23.
- Yagüe, C. i Cabello, M. (2005). Mujeres jóvenes en prisión. *Revista estudios de juventud*, (69), 30-49.
- Yang, L., Kleinman, A., Link, B., Phelan, J., Lee, S. i Good, B. (2007). Culture and stigma: Adding moral experience to stigma theory. *Social science & medicine*, 64(7), 1524-1535. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.11.013>
- Zamora, M.E. (2012). *La mujer drogodependiente y los factores de análisis desde el Trabajo Social: Familia, Género y la Intervención del Trabajo Social*. [Tesi doctoral, Universidad Autónoma de Sinaloa].